

REPREZENTAREA SOCIALĂ CA PROCES ȘI CA REZULTAT AL UNUI PROCES

Maria POPESCU, dr. în psihologie, conf. univ.,
șef catedră, UPS „Ion Creangă” din Chișinău
ORCID ID:0000-0002-5383-2121

CZU: 316.6

DOI: 10.46727/c.01-02-12-2023.p132-136

Abstract. *In this article I will address the hypothesis of social representations as a process and as an outcome that opens several avenues. One of these directions starts from the idea that social representations arise and are transmitted with the help of various forms of communication. The social representation considered at a given time as the product of a representative process was formed and is transmitted by and through a communication process. Social representations are transformed, thus they are part of social dynamics.*

Keywords: *social representations, result, process, communication.*

Reprezentarea socială este un instrument cu ajutorul căruia noi citim realitatea. De peste 60 de ani se discută problema reprezentărilor sociale și a importanței acestora. Conform definiției lui Serge Moscovici, părintele teoriei reprezentărilor sociale, acestea sunt fenomene psihosociale ce implică moduri specifice de înțelegere și comunicare, prin care se creează implicit realitatea fiecărui individ în parte. Ea se constituie ca un sistem de valori, noțiuni și practici referitoare la obiectele aparținând mediului social.

A. Palmonari și W. Doise au definit reprezentarea socială ca având întotdeauna două fațete: a imaginii și a semnificației ce-i corespunde fiecărei imagini. Ele constituie o formă particulară de gândire simbolică, odată ce imaginile concrete cuprind direct și simultan o trimitere la un ansamblu de raporturi foarte sistematice ce dau semnificație și mai amplă acestor imagini concrete.

W. Doise, în lucrarea *Les representations sociales*, definește reprezentările sociale ca fiind niște principii generatoare de luări de poziție ce sunt legate de inserțiile specifice într-un ansamblu de raporturi sociale. Autorul consideră că luările de poziție se realizează prin raporturi de comunicare ce privesc orice obiect al cunoașterii, având o importanță în raporturile stabilite cu actorii sociali.

După alți autori, de exemplu N. Ficher, reprezentarea socială este un proces de elaborare perceptivă și mentală a realității ce transformă obiectivele sociale (persoane, contexte, situații) în categorii simbolice (valori, credințe, ideologii) și le conferă un statut cognitiv, permițând înțelegerea aspectelor vieții obișnuite, cotidiene printr-o racordare a propriei noastre conduite la interiorul interacțiunilor sociale.

O definiție acceptată de întreaga comunitate științifică și preluată în disertația noastră de doctorat, *Reprezentarea socială a muncii la cadrele didactice din învățământul primar*, este cea propusă de D. Jodelet: reprezentarea socială este o formă de cunoaștere, elaborată social și împărtășită de membrii unui grup, având un scop practic și concurând la construirea unei realități comune unui cadru social.

Din definițiile de mai sus, putem conchide că reprezentările sociale sunt în același timp produs și proces de transformare a realității. Ele sunt produse ale experiențelor și interacțiunilor noastre organizate social (produs), însă au și o funcție de asimilare, care permite menținerea coeziunii grupurilor sociale, asigurând similaritatea viziunii grupurilor asupra anumitor aspecte ale realității sociale (proces).

După S. Moscovici, reprezentările sociale sunt instanțe intermediare între concept și percepție, ce contribuie la formarea conduitelor și la orientarea comunicărilor sociale. Ele se caracterizează printr-o focalizare asupra unor relații sociale și se elaborează în diverse modalități de comunicare. Acestea sunt produse ale experiențelor și interacțiunilor noastre organizate social, însă au și o funcție de asimilare care permite menținerea coeziunii grupurilor sociale, asigurând similaritatea viziunii grupurilor asupra anumitor aspecte ale realității sociale.

Studiul reprezentărilor sociale presupune în primul rând existența unor obiecte sociale care să permită cristalizarea și dezvoltarea acestora. Ele nu pot exista în lipsa unor obiecte care pot lua forma unor grupuri sociale, a unor evenimente sociale și politice, fenomene, categorii de persoane etc. Nu orice obiect social poate deveni obiect de reprezentare, acesta trebuie să aibă o serie de caracteristici care să-l definească.

În cercetarea de doctorat, realizată în anii 2012-2016, am abordat obiectul social munca cadrelor didactice din învățământul primar. Cât privește specificul muncii ca obiect social, putem spune că munca a jucat un rol primordial în antropogeneză și constituie în prezent factorul esențial în procesul de socializare și afirmare a ființei umane. Ea este considerată sfera principală de activitate a omului, care creează valori materiale și spirituale pentru satisfacerea trebuințelor vitale ale omului și, în același timp, constituie cadrul în care el se realizează ca ființă biosocială, pe de o parte, iar pe de altă parte, interesul pentru acest obiect reprezentational a fost ghidat de importanța învățării la vârsta școlară mică. Aname la această vârstă se consolidează atitudinile și valorile cu referire la activitatea dominantă a elevilor – învățarea. În perioada miciei școlarității se fortifica hărnicia și este extrem de importantă comunicarea, relațiile interpersonale pentru copii, învățători. Reprezentarea socială a muncii la cadrele didactice este un produs, pe de o parte, constituit din opinii, credințe, valori cu referire la munca prestată și, totodată, este un proces de transformare a realității prin intermediul comunicării și implicării.

Jean Claude Abric în lucrarea sa *Pratiques sociales et représentations* susține că reprezentările sociale sunt inseparabile de procesul comunicării, inseparabilitatea cu sensul dialogic a lui Morin: pentru ca două lucruri să fie enunțate inseparabile trebuie realizată în prealabil deosebirea dintre ele. Una din caracteristicile importante ale reprezentării sociale ca și produs este o construcție socio-cognitivă, subordonată unei legi duble, logica cognitivă și logica socială. Caracteristica deseori neglijată de către noi este că ea formează un tot întreg prezent în cadrul general al transformării sociale, un șir de informații, opinii, imagini care nu este obiectul schimbării, dar care reglează inconștient schimbarea referitoare la obiectul vizat. Este vorba despre o formă a cunoștinței implicite a unui obiect complex din interiorul lui în cadrul unui raport practic pe care un obiect îl susține cu aceasta fără necesitatea de a analiza totul, implicit.

Monteil a propus ideea unui „lucru de implicare realizat de către actorul social cu ocazia raporturilor dintre acestea și lucrurile din mediul social”, pentru a-și da seama de varietatea răspunsurilor inter- și intra- individuale în prezența situațiilor și obiectelor comparabile, asemănătoare. Implicarea stă la baza sistemului dublu reprezentativ teoretic explicat de către Abric, unde caracteristicile esențiale ale reprezentărilor sociale, la prima vedere, pot părea contradictorii: ele sunt în același timp stabile și mobile, rigide și flexibile. Stabile și mobile, pentru că sunt determinate de un nucleu central profund înrădăcinat în sistemul valorilor împărtășit de către membrii unui grup; rigide și flexibile, pentru că întrețin experiențele individuale care îmbină datele trecutului cu situația specifică și evoluția relațiilor și a practicilor sociale în care se integrează actorii sociali sau grupurile de indivizi. Aici putem regăsi individualul și colectivul.

Conceptul de implicare ne face să ne dăm seama în același timp de fixarea profundă a sistemului central în contextul global și de determinarea mai individualizată și conceptualizată a sistemului periferic care îmbină datele experienței trăite într-o situație specifică. El permite înțelegerea mai bună a noțiunii de profunzime, reprezentarea nu se răspândește în sens epidemiologic, ea este construită de internalizare și apropiere sau utilizare.

Polisemia noțiunii de implicare impune clarificare cuvântului. Procesul de implicare (Bataille, 1996) servește la construirea unei forme „implicite” de cunoștință. Celelalte sensuri diferă, plecând de la analiza gramaticală a verbului „a se implica”. Conform diatezei active, „implicat” denotă și conotează forme de exercițiu prin care un individ/grup se angajează să determine un alt individ/grup să participe, aici se face trimitere la angajamentul estorcat (conform lui Kiester).

Conform diatezei pasive, „a fi implicat” marchează acțiunea neașteptată/urmată de subiect, exprimând o altă idee a raportului de implicare: complicele aparte/separat de delict.

Moscocivi și Doise au studiat această formă de implicare (sau angajament) individual-colectivă. Ei au pus în evidență grupurile de decizii, „importanța participării”, angajării cu alții. Competențele și informațiile au un rol mai puțin important în această diferență de valori a celor ce iau parte la ea.

Această diferență optimă de valori este determinantă: prea mare, ea generează din discuție, pentru discuție și implicarea dezbaterii, nu este implicare activă în sarcina luării unei decizii; prea slabă, reduce aproape la nimic dezbaterea, iar complicitatea blochează implicarea sau dezbaterea bazată pe diferență optimă de valori și conduce grupul și membrii lui la un proces conflictual socio-cognitiv, la substituirea unei varietăți de reprezentări individuale cu o reprezentare socială, colectivă, specifică grupului care a discutat-o. De aici vine „consensul polarizat”. Implicitea și explicita are disensiuni și consens totodată. Cu alte cuvinte, implicitea în formarea unei reprezentări sociale are loc într-un proces de explicitate a punctelor de vedere/opiniilor fiecăruia. Etalarea implicărilor individuale produce implicitea unei reprezentări fondate pe baza angajamentului colectiv.

Prin implicare se înțelege lucrul de utilizare a reprezentării colective care se constituie progresiv pe parcursul schimbului de informație și care va finaliza prin integrarea sa în decizia „consensului polarizat” – „fiecare participant, după

ce s-a gândit cu voce la aceeași problemă, a schimbat argumente în public despre diversitatea soluțiilor, interiorizează reprezentarea în plan intelectual și fapta în sine” (Abric).

Paradoxal însă este că această convergență de explicitați individuale construiește un colectiv implicit. Astfel, reprezentarea în formare din cadrul comunicării este individual-colectivă, fiecare se implică inconștient, fără a fi conștient.

Fenomene analogice se regăsesc într-o altă formă de comunicare paradoxală, aceea unde interlocutorul întâlnește subiecte care global au aceeași reprezentare, astfel ele sunt supuse să schimbe punctele lor de vedere cu referire la practicile contradictorii cu ea. Problema relațiilor dintre reprezentări și practici este tratată de către Abric (1994), unde autorul abordează „schemele ciudate” propuse de Flament, care sunt niște manifestări întărite prin discurs și în lipsa/lacunele acestora. Ele apar când circumstanțele generează practici contradictorii reprezentării.

Flament afirmă că implicitul discursiv permite enunțarea în tăcere a dovezii ciudățeniei/straniului (este inutil să spui ceva, pentru că noi știm mai bine despre ce putem vorbi). În același timp, explicitatea bunei rațiuni permite, de asemenea, tolerarea momentană a contradicției.

Mai mulți autori (Jodelet, Abric, Amerio ș.a.) au insistat pe studierea împreună/ unită a reprezentărilor și a practicilor sociale. Reprezentările se actualizează efectiv în discursuri și acte/fapte, acestea actualizând, la rândul lor, reprezentările. În plus, implicitul înseamnă lipsa de exprimare a faptelor.

După cum notează Abric, acest aspect al lucrului lui Jodelet are importanță teoretică și metodologică. De ceva timp se credea că o parte importantă a reprezentării sociale, ca și produsul, este rezultatul procesului de implicare „naturală” a practicilor sociale comune, „naturală” cu sensul că o bună parte din practică se elaborează în afara mentalității și evadează prin verbalizarea spontană. Aceste considerații asupra implicitului faptelor conduc la evocarea unui câmp de investigații tradițional „cognitive”. Acest câmp al psihologiei și al ergonomiei investighează reprezentările ca și compartiment al psihologiei sociale, dar din perspectiva caracteristicilor lor funcționale.

Noțiunea de „reprezentare naturală” a fost propusă în psihologia muncii de către Le Ny, contradictoriu noțiunii de „reprezentări artificiale”. Cele din urmă, științifice, sunt reprezentări de gradul doi, observabile, care au ca obiect reprezentările „naturale” de gradul întâi, neobservabile și deduse din situații și/sau comportamentele regăsite la indivizi și pe care Le Ny le numește „cognitive”. Conform lui, observarea comportamentului permite deducția existenței unui „eveniment-reprezentare” susținut de o „reprezentare-matrice”, pe care Le Ny o vede ca „reprezentare socială”, definite de către psihologii sociali ca „ceva ce vine de la intra-individual la trans-individual. Este regretabil faptul că câmpurile legate, dar relativ etanșate unele de altele, sunt confruntate. Științele educației se leagă de așa gen de exercițiu, dar salutar pentru lupta contra dispariției unor specialități.

Teiger tratează problema implicitului în raport cu problemele formării (transformarea reprezentărilor) și consideră reprezentarea „ca lucru desăvârșit din punct de vedere dinamic” și niciodată din punct de vedere al subiectelor, distingând „reprezentarea – instrument/proces” de „reprezentarea – obiect/produs”. Teiger pune

accentul pe rolul implicitului în reglarea acțiunii. Urmează ca problema formării să facă să devină această implicite deducție pe parcursul expresiei verbalizate.

Teiger diferențiază mai multe forme de implicit relativ dependente. După specificul situației de formare/transformare a reprezentărilor sociale contează:

1. ceea ce este spus;
2. ceea ce se poate spune cu condiții;
3. ceea ce nu se spune, fie imediat, fie definitiv;
4. subiectul „tabu”.

Aceste categorii se deduc, de la verbalizat la mai puțin verbalizat, clasificarea care se încrucișează cu niveluri de conștiință.

Iată câteva pasaje elocvente: esențială este calitatea și bogăția faptelor care permit și favorizează exprimarea, plecând de la confruntare, sinteză, explicație. Astfel se poate realiza și procesul de transformare a reprezentărilor. Acest lucru de reprezentare, fie individual sau colectiv, conduce la o deplasare mentală, la o schimbare a opiniei (în lărgire și aprofundare a câmpului perceptiv), la schimbarea orientării (a privi și a asculta, a analiza înainte de a critica) și a obiectului orientării.

Cu alte cuvinte, esențială în transformarea reprezentării sociale ar fi confruntarea opiniilor, care permite schimbarea și integrarea lor într-un nivel superior de organizare în cadrul conflictului socio-cognitiv. Această evaluare, descoperire și atribuire a lor se realizează prin comunicarea dintre actorii sociali. Noi susținem ipoteza paradoxală că conștiința faptelor premise de explicitatea individual-colectivă a practicilor construiește, într-o nouă implicare individual-colectivă, o reprezentare diferită de aceste fapte, care se vor instala la un moment dat ca o nouă implicite sau deducție.

Bibliografie:

1. ABRIC, J.-C. Psihologia comunicării. Iași: Polirom, 2002. 204 p.
2. ABRIC, J.-C. Pratiques sociales et représentations. Paris, P.U.F., (Psychologie sociale), 1994. 312 p. ISBN 978-2-13-073026-2.
3. CLEMENCE, A. Luări de poziție și principia organizatoare ale reprezentărilor sociale. In: Curelaru, M. (coord.). Reprezentări sociale. Teorii și metode. Iași: Erola, 2001. pp. 229-256.
4. CURELARU, M. Reprezentări sociale. Iași: Polirom, 2006. 235 p.
5. FLAMENT, C., GUIMELLI, C., ABRIC, J.C. Effets de masquage dans l'expression d'une représentation sociale. Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale, 2006, nr. 1/06, pp. 15-32.
6. DOISE, W. Ancorarea în studiul reprezentărilor sociale. In: A. Neculau (coord.). Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social. Iași: Polirom, 1997, pp. 155-166.
7. POPESCU, M. Reprezentarea socială a muncii la cadrele didactice din învățământul primar http://www.cnaa.md/files/theses/2016/24380/maria_popescu_thesis.pdf